

A Kolozsvári Állami Magyar Színház a szovjetizálás időszakában. Egy kutatás forrásai

DOI: 10.46522/Sg.2025.01.02

Rezümé

A tanulmány a Kolozsvári Állami Magyar Színház történetét vizsgálja a romániai államszocializmus korai korszakában, mind ez idáig javarészt feltáratlan források alapján. A kultúra, ezen belül a színházi kultúra szovjetizálásának időszakából a Sztanyiszlavszkij-körök és gyűlések jegyzőkönyvei, előadásokhoz készült dokumentációk maradtak fenn. Mindez a kolozsvári színház esetében kiegészül egy, az ideológiai nevelés felügyeletére és ellenőrzésére szolgáló sajátos dokumentumtípussal: a színészek 1949 és 1951 között havonta kitöltötték egy négyoldalas kérdőívet, amelyet Jordáky Lajos irodalmi titkár állított össze, értékelt, majd írt jelentést segítségükkel. Ezek a források egyfajta sajátos énelbeszéléssé is olvashatók, amelyekben a személyes és a nyilvános összemosódik.

Kulcsszavak: színház, szovjetizálás, ideológiai nevelés, felügyelet, forrásfeltárás

1 A szerző a New Europe College ösztöndíjasa volt a 2024–2025-ös akadémiai évben, a tanulmány a *Control, Uniformity and Identity. The Hungarian Theatre of Cluj in the 1950s* című kutatási projektjének része. A tanulmány létrejöttét a Kutatási, Innovációs és Digitalizálási Minisztérium CNCS – UEFISCDI grantja támogatta (projektszám: PN-IV-P2-2.1-BSO-2023-0005 / PNCDI IV). Köszönet Kocsis Tündének, a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára vezetőjének az ott megtalálható dokumentumok hozzáféréseben nyújtott segítségével.

The Hungarian Theatre in Cluj in the Period of the Sovietization. The Sources of a Research

Abstract

The article explores the history of the Hungarian Theatre in Cluj in the early era of state socialism in Romania, based on a set of yet un-researched sources. These are the proceedings of the meetings of the Stanislavsky-circle, as well as other assemblies, documentations of premieres that can help shed light upon the period of the Sovietization of culture. In the case of the theatre in Cluj, one of the most impressive types of documents – used as a form of controlling ideological education – are a set of four-page questionnaires completed monthly between 1949 and 1951 by the actors of the theatre, to be evaluated by the literary secretary, Lajos Jordáky, then sent as part of his report to the Cluj county committee of the Romanian Workers' Party. These questionnaires can be read as an intriguing type of ego-document, in which the personal becomes public.

Keywords: theatre, Sovietization, ideological education, control, new sources

---

Tevékenységemet 1948. november 1-én kezdtem el és majdnem 6 hónapja folyamatosan dolgozom. Ez idő alatt láthattam, mi történik a Színházban, megfigyelhettem a gyengeségeket és hiányokat és az Üzem szinte minden művészt és munkását megismertem közelebbről.²

A színház terv szerint dolgozik, de természetesen – minthogy a művészi munka planifikálásáról van szó, sokkal nagyobb nehézségekkel kell megküzdenünk, mint az ipari üzemeknek.³

2 JORDÁKY Lajos, *Raport în legătură cu situația de la Teatrul Maghiar de Stat din Cluj*, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky-hagyaték, V. (Mások kéziratái), 296 (Színházi irodalmi titkári jelentések), 1. (A továbbiakban EME, 296.) Eredetiben (Jordáky helyesírási és gépelési hibáinak megőrzésével): „Activitatea mea am inceput la 1 Noembrie 1948 si lucre incontinuu aproape de 6 luni. In acest timp am putut vedea ce se intampla la Teatru, am putut observa slabiciunile si lipsurile, si am reusit sa cunosc adanc aproape pe toti dintre artistii si muncitorii Uzinei.” [Saját fordítás: Sz.-R. E.]

3 JORDÁKY Lajos, *Jelentés az Irodalmi Titkárság és a színház művészi kollektívájának tevékenységéről*, EME, 296, 1949. szept., 1.

A fenti idézetek Jordáky Lajos politikus, történész, egyetemi tanár tollából származnak, aki 1948-tól 1952-ig a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkáráként működött, s mint ilyen, az intézmény és a hivatalos szervek közötti kapcsolattartói, valamint a színház belső felügyelői szerepét is betöltötte. Tanulmányomban – amely egy új kutatás első lépéseit is kijelöli – elsősorban egy, a Jordáky színházi tevékenységéhez és a kolozsvári színház államosítást követő éveire kapcsolódó forráskorpuszt kívánok ismertetni, amely eddig kiaknázatlan szempontokat kínál a színház történetének ehhez az alig felfejtett korszakához.⁴

A magyar irodalomtudomány szovjetizálásával foglalkozó könyvében Scheibner Tamás felhívja a figyelmet a politikai mező összetettségére, amely a sztálinista időszakot is jellemezte: a különféle társadalmi, tapasztalati és intellektuális háttérrel rendelkező vezető káderek között gyakran volt rivalizáció, és a párton belül is létrejöttek törésvonalak, az információkhoz való hozzáférés mértéke nem volt egyenlő, miközben a direktívák helyi, intézményi szinten való alkalmazását is különféle tényezők befolyásolták.⁵ „Lényeges körülmény, hogy a túlságosan egyértelmű politikai iránymutatás nem állt a legfelsőbb vezetés érdekében, ez ugyanis

4 Bartha Katalin Ágnes Poór Lili pályájával foglalkozva érintette az időszakot (BARTHA Katalin Ágnes, *Mit hallgat el s mit árul el a dokumentum: Poór Lili látható és láthatatlan arcai*, Me.dok, 2022/2, 41–56.; BARTHA Katalin Ágnes, *Poór Lili és az 1945 utáni új típusú színházi test performanszai*, Korunk, 2024/5, 15–30.), de sem további esettanulmányok, sem átfogó, szisztematikus feldolgozása nincs a korszaknak. Módszertani fogódzót és komparatív lehetőséget nyújthat a román és a magyarországi színházak ezen időszakának elemzése, lásd pl. *Újjáépítés és államosítás. Tanulmánykötet a kultúra államosításának kezdeti éveiről*, szerk. JÁKFAI Magdolna, KÉKESI Kun Árpád, KISS Gabriella és RING Orsolya, Bp., Arktisz–TMA, 2020. Románia színháztörténetével, különösen az 1980-as évekre fókuszálva, a Liviu Malița szerkesztésében megjelent, elsősorban interjúkból álló kötet foglalkozik: *Viața teatrală în și după comunism*, főszerk. Liviu MALIȚA, Kolozsvár, EFES, 2006. Ugyanő az 1950–1980 közötti időszakra vonatkozóan forráskiadványt adott ki főként a kolozsvári Nemzeti Színház levéltári dokumentumaiból válogatva: *Cenzura în teatru. Documente, 1948–1989*, szerk. L. M., Kolozsvár, EFES, 2006.

5 SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*, Bp., Ráció, 2014, 9.

beszűkítette volna saját mozgásterét. A politikai »vonak« s az, hogy egy-egy politikai eseménynek mi a jelentése, visszamenőlegesen is megteremtődhetett vagy módosulhatott.”⁶ Mindez intézményi szinten helyi interpretációknak, saját gyakorlatok kialakításának is teret engedhetett. A politikai kontrollt a cenzúra biztosította. Romániában a cenzúrarendszer három hierarchikus pillére választható el, a struktúra csúcán a vezető és ellenőrző szerepet magáénak tudó Román Munkáspárt (1965-től Román Kommunista Párt) állt, a másik pillért a központi állami intézmények (minisztériumok, sajtó főigazgatóság, kiadói főigazgatóság, hírügynökségek alkották), ezt az egyes intézmények szintje követte,⁷ és minden más területtel együtt a színházakra is kiterjedt. A romániai színházak államosítása felváltotta a piaci alapú működést az állami fenntartással, ami biztosította a működéshez szükséges anyagi és infrastrukturális kereteket. Ezzel párhuzamosan a színészek kulturális dolgozókká, a termelés résztvevőivé váltak, ideológiai és esztétikai elvárásoknak – a szocialista realista játéktílusnak – kellett megfelelniük, a színpadon megtestesítve az új hőst, az új szovjet ember alakját. Az 1947/265-ös színházi törvény a színházak felügyeletét a Művészetek Minisztériuma alá tartozó Színházi Főigazgatósághoz rendelte,⁸ a repertoár alakításának szabályozásáért – ezen belül a rasszista, sovíniszta, fasiszta és reakciós darabok betiltásáért – a Drámairodalmi és Zenei Alkotás Felsőbb Tanácsa felelt.⁹ A törvény

6 Uo., 10.

7 Kiss Ágnes, *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1949–1989)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, 2022 (20. század, 6), 78.

8 A Művészetek Minisztériuma 1948 és 1950 között Művészetek és Információk Minisztériuma (Ministrul de Arte și Informații), majd 1950 és 1953 között Művészeti Bizottság (Comitetul pentru Artă de pe lângă Consiliul de Miniștri) néven működött.

9 „Art. 1. Îndrumarea și controlul Teatrelor, Operelor, Filarmonicelor și spectacolelor publice se exercită de către Ministerul Artelor prin Direcția Generală a Teatrelor, Direcția Generală a Muzicii și Direcția Literelor și Manifestărilor Artistice Populare (...). Art. 2. Pentru îndrumarea și coordonarea repertoriului artistic, se înființează Consiliul Superior al Literaturii Dramatice și Creației Musicale, în grija căruia intră și interdicerea reprezentării operelor artistice, cu caracter rasist, șovin, fascist și reacționar.” [N. n.], *Legea nr. 256.*, Monitorul Oficial, 1947. júl. 18., 6199–6223, 6199.

értelmében kezdetben egy belső olvasóbizottság feladata volt ellenőrizni és jóváhagyni a színpadra állítandó műveket, ezt azonban rövidesen ebben a formában eltörölték, és a felügyelet lokális, intézményi szintje kiegészült egy többlépcsős, megyei és országos szintű folyamattal.¹⁰

A két világháború között magánszínházként működő kolozsvári magyar színházat 1945-ben államosítják, azonban az állami szubvenció csak részben fedezi a működési költségeket.¹¹ A teljes állami fenntartást az 1947-es törvény biztosítja, amely státuszbeli változást is eredményez: a Kolozsvári Állami Magyar Színház és Opera (utóbbi 1948 végén válik önálló intézménnyé) a romániai vidéki – kolozsvári, iași-i és craiovai – nemzeti színházakkal válik egyenrangúvá.¹² Az új rendelet előírja többek között azt is, hogy legfeljebb negyvenöt állandó és tíz ideiglenes színész alkalmazottja, valamint legfeljebb három rendezője lehet a felsorolt vidéki intézményeknek. A *Szabad Szó*, hírt adva az új törvényről, kiemelte, hogy a

romániai magyarság számára ez a törvény korszakalkotó újítást jelent, mert a kolozsvári Állami Magyar Színházat román nemzeti színházzal azonos jogokkal ruházta fel (...). Lehetőséget nyújt arra, hogy a központi művészeti bizottságban a magyar művészeti vezérfelügyelő helyet

10 BOROS Kinga, *Kényelmetlen színház. A politikai tartalomtól az észlelés politikájáig*, Marosvásárhely, UArtPress, 2021, 74–75.; MALIȚA, *Cenzura...*, i. m., 4–5.

11 Erről az időszakról lásd ENYEDI Sándor, *Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között*, Bp., Magyarországi Kutató Intézet, 1991.

12 „Art. 73. In aceleași condițiuni, în care funcționează Teatrul Național din București, vor funcționa și Teatrele Naționale din Iași, Cluj, Craiova, precum și Teatrul Maghiar de Stat de dramă și operă din Cluj. Ele stau sub controlul Ministerului Artelor prin Direcția Generală a Teatrelor. Art. 74. Toate dispozițiunile referitoare la organizarea și funcționarea Teatrului Național din București, se aplică și Teatrelor Naționale din provincie, cu excepțiunile prevăzute în articolele din această parte a legii”. [N. n.], *Legea nr. 265...*, i. m., 6205. Az egy évvel későbbi, 168-as számú törvényt módosító rendelet kiegészíti a sort a marosvásárhelyi Székely Színházzal és a bukaresti IKUF jiddis színházzal.

kapjon és így a magyar színházakkal és színészekkel kapcsolatos kérdések közvetlen megtárgyalására nyújt lehetőséget.¹³

Szentimrei Jenő, a Kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója az *Utunkban* részletezte a törvény okozta változásokat:

Magyar nemzetiségi szempontból a kolozsvári színház egyenjogúsítása a vidéki nemzeti színházakkal megteremti azt a lehetőséget, hogy az új fizetési szabályzatban megállapított és az állam által lefedezendő magasabb fizetésekkel a romániai magyar színészek válogatott élcsapatát ehhez a színházhoz kössük és biztosított megélhetési lehetőségek mellett valóban művészi feladatokkal foglalkoztassuk. Íróinkra is ösztönzőerővel fog hatni, hogy drámai formába kíváncszó mondanivalóik megszólaltatásához méltó, válogatott művészi keret áll rendelkezésre, mely a közönség érdeklődését is bizonyára visszahódítja majd a nemesebb műfajok mellé.¹⁴

Az országos szintű államosítást a tervgazdaság bevezetése követte, az egy- és ötéves tervek logikája a gazdaság és ipar szervezésén túl a kulturális életre is kiterjedt. Ebbe az újonnan kiépülő rendszerbe lépett be 1948-ban Jordáky mint irodalmi (és ideológiai) titkár, párton kívüli, a pártból eltávolított, de oda visszalépni akaró, családi hagyományból is következően kommunista elveket vallóként.¹⁵ Saját ideológiai meggyőződésén, a sztálinista elvekkel való azonosuláson túl az irodalmi titkári feladatok rehabilitációs munkaként való felfogásából is következhetett az az ügybuzgóság, amellyel a kolozsvári színház színészeinek ideológiai nevelésébe (a színészeknek hetente kellett részt venniük az általa tartott ideológiai szemináriumokon) és a szocialista-realista esztétika

13 [N. n.], *Magyar Opera létesítése érdekében*, Szabad Szó (Temesvár), 1947/135, júl. 25., 2.

14 SZENTIMREI JENŐ, *A Szamostól az Óceánig*, *Utunk*, 1947/15, júl. 19., 3.

15 LÁSD ANTAL RÓBERT-ISTVÁN, *Jordáky Lajos a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkáráként (1949–1952)*, *Korunk*, 2022/9, 86–100.

megvalósításába vetette bele magát¹⁶ – mindamelllett, hogy a Román Munkáspárt megyei bizottsága is részletesen kitűzte az irodalmi titkárok feladatait. Egy 1951-es datálású, a párt Kolozs megyei bizottságától érkező dokumentum¹⁷ szerint az irodalmi titkárokra hárult a repertoárba felveendő darabok javasolása, egy-egy produkció minden fázisának végigkövetése, a bemutatók sajtómegjelenésének biztosítása mellett a művészeti munkaterv előkészítésének, a színház tevékenységére vonatkozó adatok és statisztikák elkészítésének feladata is, de külön tétel vonatkozott a Sztanyiszlavszkij-körök szervezésére, a filmek és koncertek megtekintésének, valamint könyvek olvasásának megszervezésére, a színházi archívum rendezésére, illetve a színészek „minden szempontú” fejlődésének követésére és rögzítésére is.¹⁸

A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tára őrzi az intézmény ezen időszakból fennmaradt levéltári forrásaiban egy részét: jegyzőkönyvek, jelentések, Sztanyiszlavszkij-körök átiratai, beszámolók és néhány bemutató dossziéja alkotják a korpuszt. Emellett egy látványos, 1949 és 1951 közöttre (tehát a Jordáky-korszakra) datálható, magyar nyelvű kérdőívekből álló egység is megtalálható az archívumban. E kérdőíveket a színészek havonta ki kellett töltsék, majd be kellett nyújtsák az irodalmi titkárnak. Ez egy olyan sajátos forrástípus, amely a színház belső nyilvánosságába enged betekintést, miközben rámutat a formális előírások egyedi intézményi gyakorlatok általi megvalósításának lehetséges módjaira is. A következőkben ezekre az ún. *tevékenységi lapokra* és a hozzájuk tartozó havi kérdőívekre fókuszálok: ez egy jól körülhatárolható egység (a három év alatt összesen 77 színész és rendező töltötte ki havi szinten az irodalmi titkár által rögzített kérdéssort, természetesen szerződéstől

16 Nem minden eredmény nélkül, 1951-ben az RMP Kultúr- és Agit-prop. Bizottsága elismerésében részesült, munkájával kiemelkedve az ország színházainak irodalmi titkárai közül, lásd ANTAL, *Jordáky Lajos...*, i. m., 93.

17 [N. n.], *Referat în legătură cu munca secretariatelor literare*, Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, 13. fond: Comitetul Regional P.M.R., f. 79–81., idézi MALIȚA, *Cenzura...*, i. m., 33–35.

18 „5. Munca individuală cu cadrele artistice: Urmărirea evoluției fiecărui artist, din toate punctele de vedere, și ținerea unei evidențe.” *Uo.*, 34.

függően van olyan művész, akihez csupán néhány hónapnyi dokumentum kapcsolódik), amely amellet, hogy könnyen öszeolvasható a többi rendelkezésre álló dokumentumtípussal, önmagában is egy sor releváns kérdést vet fel a színház működéséről, a színészekkel szemben támasztott elvárásokról és ideológiai nevelésükről. Jelen tanulmány célja elsősorban a korpusz ismertetése, illetve kutatása, értelmezése és lehetséges irányainak felvázolása.

A négyoldalas formanyomtatványon egy sor kérdésre kellett válaszolniuk a színészeknek, ezek a három év során tartalmukban lényegében nem változtak (az 1950/51-es évadtól kezdve kiesik az alább felsoroltak közül a 4. pont, bekerül egy, a művészetelméleti olvasmányokra vonatkozó kérdés, az 5. és 11. pont pedig már nem specifikusan, hanem általában kérdez rá más színházakra, illetve a sajtóra):

1. Mi a véleménye a hónap során bemutatásra került darabokról?
2. A termelésben milyen darabokban vett részt és milyen elfoglaltsága volt?¹⁹
3. Milyen művészi-közösségi munkában vett részt a hónap folyamán?²⁰
4. Milyen gyűléseken és hányszor vett részt a hónap folyamán?
5. Milyen színdarabokat nézett meg a Román Nemzeti Színházban?
6. Milyen filmeket nézett meg?
7. Milyen színdarabokat olvasott?
8. Milyen ideológiai könyveket olvasott?
9. Milyen szépirodalmi könyveket olvasott (regény, vers)?
10. Milyen kérdések érdeklík a napisajtóból?
11. A „Tartós békéért, népi demokráciáért” lap melyik cikke ragadta meg?
12. Mi a véleménye az 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 pontok alatt látottakról vagy olvasmányokról (nem minden pontra kell részletesen kitérni)?
13. Megjegyzések (bármilyen Színházzal kapcsolatos kérdésről)

19 Itt munkaórákra bontva kellett vezetni a szereptanulással és próbákkal töltött időt.

20 Ide kellett beírni pl. a vendégszerepléseket és az instruktorkodást is.

A kérdéssor után a datálás és a színész aláírása következett, majd az irodalmi titkár megjegyzéseinek fenntartott hely. Egy-egy évadhoz tartozott egy általánosabb, szintén színészekre lebontott, fejlécén *Tevékenységi lap* megnevezéssel ellátott dokumentum, amely személyes adataik mellett tartalmazta az évadban játszott összes szerepüket, esetleges kitüntetéseiket, jutalmaikat és büntetéseiket, illetve ideológiai és művészi fejlődésüket. A kérdőíveket igazolható módon Jordáky kezdeményezte és állította össze. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában őrzött Jordáky-hagyatékban egy bekötött füzetben találhatóak az irodalmi titkár kézzel írt, 1949 szeptemberétől 1950 júliusáig terjedő havi jelentései, a legelső bevezetőjében így fogalmaz:

Az Irodalmi titkárság rendszeres jelentést készít a színház tevékenységéről minden hónapban ettől a hónaptól kezdve. A jelentésekben igyekszünk minél részletesebben feldolgozni a színház egész művészi kollektívájának a munkáját. (...) A jelentések kiterjednek a következő munkaterületekre: 1. Előadások; 2. Termelésben levő darabok (próbák); 3. Termelési ülések; 4. Termelési bizottság; 5. Ideológiai nevelés; 6. Saját irányú munka; 7. Társulat munkaszelleme és fegyelem kérdése; 8. Tagok fejlődése és érdeklődése; 9. Általános konklúziók; 10. Tervek. A jelentések megkönnyítésére a művészi adminisztrációban egész csomó újítást vezetünk be, továbbá havi kérdőíveket bocsátottunk ki minden taghoz. Kétségtelen azonban, hogy a művészi munka hitelessége nagy mértékben függ attól a segítségtől, amelyeket a művész személyzettől kapunk, elsősorban a kérdőívek pontos, kimerítő és őszinte kitöltése által. Megemlítjük még, hogy a havi jelentések mellett, külön jelentéseket készítünk minden egyes darabról s így a művészeti termelés havi és egy darabra eső feldolgozása is lehetővé válik.²¹

A kérdőívek válaszai nem a külső nyilvánosságnak, hanem a színház belső nyilvánosságának szánt adatok, és rávilágítanak arra,

21 JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 1949. szept., 1.

hogy a kultúra szovjetizálásának első éveiben, a realista színházi esztétika és nyelv kialakításának,²² az ideológiai nevelésnek ebben az intenzív időszakában hogy néz ki belülről a színház működése, milyen elvárásokat támasztanak a színészek felé, hogy sajátítják el ők maguk az új retorikát, az irányított kérdésekre milyen válaszokat adnak. Céljukat expliciten fogalmazza meg Jordáky: „Az ideológiai nevelés elősegítése céljából kérdőívet szerkesztettünk s azt havonta minden tagunknak kiadjuk kitöltés végett. A válaszok kiértékelését minden havi jelentésünk keretében kiértékeljük.”²³ Felhasználásukra vonatkozóan Bara Margit tesz egy árulkodó megjegyzést 1950. márciusi beszámolójának végén: „Úgy tudom, hogy a kérdőíveknek nem az a célja, hogy tartalmukat a társulat tudomására hozzák.”²⁴ Bara története, mint később még látni fogjuk, kiugróan sajátos a kérdőívek tükrében, ritkán tölti ki őket, kritikát fogalmaz meg a szereposztással kapcsolatban, Jordáky néha hosszú, más színészek értékelésétől gyakran terjedelemben és hangnemben is elütő megjegyzéseket fűz hozzájuk arról, hogy a színésznő nem olvas, nem fejlődik, makacs, nem vesz részt az üléseken és nem viseli el a kritikát.

Jordáky összesítéseiben a válaszok – elsősorban a filmekre és könyvekre adottak – strigulákká, számszerűsíthető adatokká egyszerűsödnek, ezeket havi jelentéseiben, a színház munkájának értékeléséhez használta fel, egyúttal a színészek ideológiai fejlődését követte és szabályozta velük. A bekötött füzet elején található egy, a Román Munkáspárt Kolozs megyei bizottságának román nyelven megfogalmazott jelentése a színház tevékenységéről, ezt Jordáky minden bizonnyal havi rendszerességgel összeállította, ezek megkeresése és feldolgozása a kutatás egy következő lépése. A külső-belső nyilvánosság problémája mentén ez éppen arra világíthatna rá, hogy a színészek elbeszéléseit Jordáky hogyan használja fel, fogalmazza át magyarul írott jelentéseiben, és ezekből

22 Ennek magyarországi színházi gyakorlatáról lásd JÁKFALVI Magdolna, *A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon*, Bp., Arktisz-TMA, 2023.

23 JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 8. Szóisméltés az eredetiben.

24 BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. márc., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

mit és miként közvetít a hivatalos szervek felé. Ugyanakkor a kérdőívek a színházi ülések jegyzőkönyveinek elbeszéléseivel (turnékról, bemutatókról, havi munkáról) is összeolvashatók, hiszen műfajtól és célközönségtől függően egymástól eltérő narratívák alakulhatnak ki.

Távolról nézve a kérdőíveket, gyakran látjuk azt, hogy ma már alig ismert filmcímek és talán kicsit jobban ismert szépirodalmi művek címei sorakoznak rajtuk, egy-egy ideológiai és történeti munkával kiegészítve. Ám az olvasás és moziba járás nem szabadidős tevékenység, hanem az ideológiai nevelés eszköze: „az irodalmi titkárság rendszeresen felhívja a társulat tagjainak figyelmét a szovjet filmekre”, írja Jordáky már idézett, 1949. szeptemberi jelentésében,²⁵ később is visszatér rá, egy soron következő jelentésében „a tagok fejlesztése” fejezet alá sorolja a következőket: „mozilátogatás propagálása; ideológiai olvasmányok ajánlása; szocialista irodalom propagálása; »Tartós békéért, népi demokráciáért« olvasásának ajánlása; kritikai véleménymondás fejlesztése”,²⁶ innen is látható, hogy a kérdőív alpontjai nagyon is tudatosan voltak megszerkesztve. Egy-egy bemutató előkészítéséhez is hozzátartozik a megfelelő (szak)irodalom olvasása és közös feldolgozása. De a kérdőívek betekintést nyújtanak az intézményi élet működésébe – egy hónapban hányféle gyűlésen, ülésen, körön (a termelési üléstől a társulati gyűlésig és a Sztanyiszlavszkij-körig) kellett részt vevyenek a színészek. Jordáky a társulat kritikai és önkritikai érzékének fejlesztését is zászlajára tűzte:

mind erőteljesebb a kritikai szempont is. (...) Különösen a fiatalabb színészek bírálatukban már neveket is le mernek írni a havi kérdőívben (...). Meg kell azonban azt is állapítani, hogy még mindig vannak, akik nem érznek magukban bátorságot, vagy rosszul értelmezett szerénységből nem nyilatkoznak szerepeikről és más színészek teljesítményéről.²⁷

25 JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 1949. szept., 8.

26 JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 1950. ápr., 5.

27 JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 1949. okt., 4.

Ezek az önvallomások, önjelentések végső soron a felügyelet eszközei voltak, amelyek a szakmai életet és a magánéletet is bekebelezték. A privát és a nyilvános nem vált el, a színészek éves kiértékelései pedig nemcsak a szakmai teljesítményre szorítkoztak, hanem a magánéleti feddhetetlenséget is elvárták és szóvá tették, ha ez megítélésük szerint rendezetlen volt.²⁸

Közelebbről vizsgálva az adatok és listák már kevésbé tűnnek uniformizálhatónak vagy redundánsnak, és kiegészülnek narratív részekkel, hiszen az 1., 12. és 13. kérdések kifejezetten ilyen válaszokat kérnek. Ezek által elkülöníthetővé válnak az egyes színészek arcélei: ugyan elvárt és előírt színészi szerepnek kellett megfelelniük, és irányított kérdésekre nagyrészt elvárt válaszokat kellett adniuk (beleértve az elvárt önkritikát és a társaikkal szemben megfogalmazandó kritikát is), de véleményeik és értelmezéseik különbözősége túlmutat a személytelenségen. Forráskritikával ugyan, de a kérdőívek az ego-dokumentumok egy sajátos változataként is olvashatóak (több színész dossziéjában megtalálható az énelbeszélésnek egy másik típusa is, a művészi önéletrajz), az irodalmi titkár értékelő szövegeivel összeolvasva sajátos kontrasztok mutathatóak fel.

Két olyan színésznője is van az 1950-es évek kolozsvári színházának, akik pályájukat a hosszú 19. században kezdték. Poór Lili és Hegyi Lili egy év eltéréssel szerződtek Janovics színházához 1910-ben, illetve 1911-ben, a színpadon túl a kolozsvári filmstúdió produkcióiban is szerepeltek. Egy másik hagyományban szocializálódtak, majd politikai berendezkedések és államhatárok változásai után, szakmai életük utolsó éveiben kellett beletanulniuk egy új nyelvbe és új stílusba. Egyikőjük sem tudott (jól) románul (Hegyi Lili azonban segítséget és kíséretet kér ahhoz, hogy elmehessen a román színházba előadást nézni),²⁹ de ez Poór Lilit nem akadályozta meg abban, hogy 1952-ben az ország több román színészevel együtt háromhetes moszkvai és leningrádi

28 Flóra Jenő éves értékelésében az „igazgató, irodalmi titkár és káderes jellemzése” rubrikában a következő megjegyzés szerepel: „Magánélete ellen nincs komoly kifogás; a tavalyinál rendezettebb.”

29 HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1949. nov., 2., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

tanulmányútra menjen: „Rodan elvtárs megígérte, hogy nekem, miután nem bírom a román nyelvet, a tolmácsolásnál a segítségemre lesz.”³⁰ Az utazás során színházi előadásokat tekintenek meg (kitérőt téve egy gépalkatrészeket gyártó üzemlátogatás erejéig), a moszkvai Szatíra színház társulata Ion Luca Caragiale *Elveszett levelét* játszotta, előadás után a romániai művészeket felhívták a színpadra, a Kis Színházban pedig a Kolozsváron Jordáky rendezésében, Poór címszereplésével is bemutatott *Vassza Zseleznovát* nézték meg. „Örült izgalomban voltam, hogy egy olyan darabot láthatok, amiben nem rég én is játszottam. (...) Vassza megszemélyesítője egy velem egykoru, erős termetű, kövér művész. Játéka egyszerű, reális és tökéletes, a meghalást valami csodálatosan játszotta, nem is játszotta, hanem meghalt. (...) Az az érzésem, hogy Vasszával mi is jó úton haladtunk és komoly eredményt értünk el”, írja a színésznő beszámolójában.³¹

Jordáky értékeli, hogy mindkét színésznő sokat olvas, igyekeznek elsajátítani az ideológiai elvárásokat, Poór Lili kapcsán – róla és Janovicsról könyvet is írt³² – nemcsak óriás tapasztalatát és tehetségét, de a proletár hősnők megformálásához szükséges politikai-ideológiai tájékozottságát is kiemeli, még ha időnként a polgári játéktílus maradványait fel is rója neki.³³ Hegyi Lili Poór-nál kevésbé foglalkoztatott színésznő, leginkább elnézéssel írja róla Jordáky, hogy nem tud kilépni a népszínművek parasztaszonyának karakteréből, és nehezen fog fejlődni a szocialista realista irányba. Ő is „lelkiismeretesen olvas. Szemináriumok rendes hallgatója. Instruktorként eredményesen működik. Művészileg viszont nehezen fog fejlődni a szocialista realizmus irányába”³⁴ – ahogy azt az irodalmi titkár megjegyzi. Maga is belátja, hogy

30 POÓR Lili, *Naplójegyzetek. 3 hét a Szovjetunióban*, gépirat, 1952, 2.

31 Uo., 8–9.

32 Az alapos pályaképet még Poór Lili életében, 1958-ban írta Jordáky, de csak később jelent meg, JORDÁKY Lajos, *Janovics Jenő és Poór Lili. Két színész arcképe*, Bukarest, Kritérium, 1971.

33 Ez természetesen nemcsak Poór érinti, általános törekvés: „A művészi munka fejlődik, bár még igen sok rothadt polgári elemet, maradványt kell kiirtanunk színészeinkből.” JORDÁKY, *Jelentés...*, i. m., 1950. febr., 30.

34 HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1949. okt., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

egy új játéktílus megtanulásához már túl idős: Sztanyiszlavszkijt olvasva írja, „bár lennék 25 éves, szívvel lélekkel követném a tanait”.³⁵

Az új játéktrend és norma megteremtésének feltárásához minden színészi kérdőív értékes adatokat tartalmaz, végigkövethető a fiatal Harag György már ekkor feltűnő rendezői tehetsége, de maga Jordáky is kitöltötte a havi beszámolókat, az ő munkaportréját is fontos megrajzolni, ahogy a már említett Bara Margitét is. Az ekkor a húszas éveiben járó színésznő kérdőívei azok, amelyek a normától leginkább eltérnek, ezért nagyon jó kontrasztot kínálnak a többiek mellé. „A színház legnehezebb kérdése, a színésznők közül a legnagyobb adottságokkal rendelkezik, végtelenségig individualista, a szerepekkel kapcsolatban van saját elképzelése, de azt képtelen más kritikájának vagy segítségének alávetni. Lehet-e belőle szoc. real. értelemben vett alkotó művészt teremteni? Magánéletét zárkózottság, máskor erős befolyásolhatóság jellemzi. Próbákon gyakran fegyelmezetlen”,³⁶ foglalja össze Jordáky. Máskor: „rengeteg energia vész el B.M. makacssága elleni küzdelemben”,³⁷ de azt is felveti, hogy „vagy nincs mondanivalója, vagy rosszindulatú”.³⁸

A kérdőívek sorának 1951 decemberével vége szakadt, ennek oka még felfedezésre vár. *A pozitív hős a kolozsvári színpadon* címmel 1952 tavaszán tartott ülés vitaindító szövegének széljegyzeteiben, illetve egy, a vitának szentelt jegyzetfüzetben Jordáky utal arra, hogy a kérdőívezés folytatását berekesztette a színház. Az említett vitaindító kitér az irodalmi titkárságok feladataira is: „segítsék elő a színészek sokkal alaposabb dokumentációját. Olvasmányok, képanyagok beszerzése, a filmlátogatások ellenőrzése és megvitatása, a magánolvasmányok irányítása olyan széleskörű feladat, melynek csak kicsi részét teljesítik az irodalmi

35 HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1951. ápr., 3., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

36 BARA Margit *Tevékenységi lapja*, 1949/1950, 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

37 BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. jan., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

38 BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. febr., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.

titkárságok.” E passzus mellett olvasható Jordáky ceruzával írt megjegyzése: „kérdőíveket miért kellett felszámolni”.³⁹ A vonalas jegyzetfüzetben – amely a vitaindítóhoz fűzött jegyzeteit és a vitában való felszólalás vázlatát tartalmazza, szintén kitér arra, hogy a könyvolvasás és filmlátogatás kérdőíveken történő ellenőrzését „leállították”, és azt is felveti, „miért számoltuk fel az ideológiai értékelések 1949–1951-ben bevált rendszerét?”.⁴⁰ Bár Jordáky kérdése egyelőre válasz nélkül marad, az általa összeállított kérdőívekről elmondható, hogy ugyan a színház belső nyilvánossága számára készültek, adataik azonban hivatalos statisztikák, jelentésekbe épített elemzések részeivé váltak: a magánélet és a szakmai élet, a privát és a nyilvános határán mozognak. Jordáky irodalmi titkárságának néhány éve és az ez idő alatt létrejött forráskorpusz lehetővé teszi a színház belső működésének mikrotörténeti elemzését, a belső és külső nyilvánosságnak szánt források diskurzuselemzését, miközben bepillantást nyerhetünk a színészi pályák alakulásába is. Hónapról hónapra egyfajta szabályozott, ám az ismétlődő motívumok és retorika mögött időnként személyes hangra váltó színészi (munka)naplókat olvashatunk, amelyek a művészek pályájának egy rövid, de látványos változásokon átmenő szakaszát is hozzáférhetőbbé teszik.

Bibliográfia, források

- [N. n.], *A pozitív hős a kolozsvári színpadon*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 254 (Jordáky-hagyaték), 11. doboz, 9. csomó.
- [N. n.], *Legea nr. 256.*, Monitorul Oficial, 1947. júl. 18., 6199–6223.
- [N. n.], *Magyar Opera létesítése érdekében*, Szabad Szó (Temesvár), 1947/135, júl. 25., 2.
- [N. n.], *Referat în legătură cu munca secretariatelor literare*, Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, 13. fond: Comitetul Regional P.M.R., f. 79–81., idézi *Cenzura în teatru. Documente*, szerk. Liviu MALIȚA, 1948–1989, Kolozsvár, EFES, 2006, 33–35.
- 39 [N. n.], *A pozitív hős a kolozsvári színpadon*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 254 (Jordáky-hagyaték), 11. doboz, 9. csomó, lapszám nélkül.
- 40 JORDÁKY Lajos, *Pozitív hős kérdése, uo.*, lapszám nélkül.

- ANTAL Róbert-István, *Jordáky Lajos a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkáráként (1949–1952)*, Korunk, 2022/9, 86–100.
- BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. febr., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. jan., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- BARA Margit *Kérdőíve*, 1950. márc., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- BARA Margit *Tevékenységi lapja*, 1949/1950, 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- BARTHA Katalin Ágnes, *Mit hallgat el s mit árul el a dokumentum: Poór Lili látható és láthatatlan arcai*, Me.dok, 2022/2, 41–56.
- BARTHA Katalin Ágnes, *Poór Lili és az 1945 utáni új típusú színházi test performanszai*, Korunk, 2024/5, 15–30.
- BOROS Kinga, *Kényelmetlen színház. A politikai tartalomtól az észlelés politikájáig*, Marosvásárhely, UArtPress, 2021.
- ENYEDI Sándor, *Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között*, Bp., Magyarországtudató Intézet, 1991.
- HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1949. nov., 2., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1949. okt., 4., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- HEGYI Lili *Kérdőíve*, 1951. ápr., 3., Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tár.
- JÁKFAJVI Magdolna, *A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon*, Bp., Arktisz–TMA, 2023.
- JÁKFAJVI Magdolna, KÉKESI Kun Árpád, KISS Gabriella, RING Orsolya, szerk., *Újjáépítés és államosítás. Tanulmánykötet a kultúra államosításának kezdeti éveiről*, Bp., Arktisz–TMA, 2020.
- JORDÁKY Lajos, *Janovics Jenő és Poór Lili. Két színész arcképe*, Bukarest, Kriterion, 1971.
- JORDÁKY Lajos, *Jelentés az Irodalmi Titkárság és a színház művészi kollektívájának tevékenységéről*, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky-hagyaték, V. (Mások kéziratai), 296 (Színházi irodalmi titkári jelentések), 1.
- JORDÁKY Lajos, *Pozitív hős kérdése*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 254 (Jordáky-hagyaték), 11. doboz, 9. csomó.
- JORDÁKY Lajos, *Raport în legătură cu situația de la Teatrul Maghiar de Stat din Cluj*, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Jordáky-hagyaték, V. (Mások kéziratai), 296 (Színházi irodalmi titkári jelentések), 1.

- KISS Ágnes, *Finomhangolás. Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúrarendszerekben. Romániai példák (1949–1989)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, 2022 (20. század, 6).
- MALIȚA, Liviu, főszerk., *Viața teatrală în și după comunism*, Kolozsvár, EFES, 2006.
- MALIȚA, Liviu, szerk., *Cenzura în teatru. Documente, 1948–1989*, Kolozsvár, EFES, 2006.
- POÓR Lili, *Naplójegyzetek. 3 hét a Szovjetunióban*, gépirat, 1952.
- SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*, Bp., Ráció, 2014.
- SZENTIMREI Jenő, *A Szamostól az Óceánig*, Utunk, 1947/15, júl. 19., 3.